

Тыва Республиканың Мөнгүн-Тайга кожуунунун Кызыл-Хая суурунун
муниципалдыг бюджеттиг ниити өөредилге чери Мөген-Бүрен ортумак ниити
билиг школазы

Эге школаның метод
катыжышкынынга көргөн
Удуртукчузу:
 /Салчак А.Т./
Протокол № 1 от 06.08 2023 г.

Директорнун өөредилге
талазы-биле оралакчызы
чөпшээрээн:
 /Балды Ч.М-Б./
«1» сентябрь 2023 ч.

Школаның директору
бадылаан: МБОУ
Моген-Буренская
 /Кайы Ос./
Дужаал № 81 2023 ч.

Школаның башкылар хуралынга
хулээп алдынган
Протокол № 3 от 09.09 2023 ч.

2023-2024 өөредилге чылында
1-4 класстарның
«Төрээн дылым» деп курузунун
класстан дашкаар ажил-чорудулгазының программасы

Тайылбыр бижик

1-4-кү класстарның «Төрээн дылым» деп ажылчын программаны дараазында нормативтиг болгаш өөредилге-методиктиг документилерге даянып тургускан:

- 1) Эге ниити билиг өөредилгезиниң федералдыг күрүнениң өөредилге стандарттарына (06.10.2009 ч. № 373)
- 2) «Өөредилгени төрээн (тыва) дыл кырынга алыр аргалыг өөредилге албан черлериниң даңзызы» деп өөредилге болгаш эртем яамызының 2021 чылдың август 13-те 955-д дугаарлыг үндүрген дужаалына;
- 3) Э.Д.Ондарның, Н.Ч.Дамбаның, А.К. Ойдан-оолдун 2008 чылда үндүргени «Эге школаның тыва дыл программазына»;
- 4) Моген-Бүрен ортумак школазының 2023-2024 чылдын 1-4 класстарга тургускан өөредилге планына;
- 5) Моген-Бүрен ортумак школазының ажылчын программа тургузарының дугайында саавырына (Дужаал 25.08.2022 ч. № 91/1)

Тыва дыл – аныак бижиктиг дылдарның бирээзи. Тыва дылды башкылаашкынының шынарын бедидиринче башкыларга кол сорулга салдынган. Келир уениң салгакчылырын төрээн дылына ынак, ону унелеп билир кылдыр өөредир, кижизидер. А ону канчаар боттандыраы башкыларның чогаадыкчы чоруундан, кичээлге янзы-бүрү аргалар, методтарны ажыглаарындан хамааржыр. Кичээлдер уругларга солун, чаа чүүлдерни берип, кичээнгейин хаара тудуп турар. Амгы үеде ооң янзы-бүрү талаларын шинчилээр ажылдарны чүгле дыл эртемденнери чорудуп турар эвес, аңаа өөреникчилер шинчилел ажылдар дузазы-биле база хире-шаа-биле киржип турар.

«Төрээн дылым» деп программаны тургузарда орус дылдың «Занимательная грамматика», «Занимательный русский язык» деп программаларын өөренип көргөш, аңаа даянып тыва дылга ажыглап болгу дег чүүлдерге үндөзилеп үннер, үжүктөр, сөстөр-биле оюн хевирлиг онаалгаларны, мергежилгелерни, айтырыгларны, бодалгаларны, кроссворд, ребустарны тургускаш ажыглаарга өөреникчилернин угаап бодаары, сөстөрни шын бижири, бижик демдектерин сагыры база дыл талазы-биле билии быжыгып ханылаарына салдарлыг .

Оюн хевирлиг онаалгаларны, мергежилгелерни, айтырыгларны, бодалгаларны, ребустарны, кроссвордтарны, сөстөр, үжүктөр, үннер-биле ажылдарны методика ёзугаар кажан ажыглап болурун мынчаар сумелеп турар:

1. Теманы өөренип дооскаш, уругларның билиин хынаар сорулга-биле чорудар.
- 2.Түңнел болгаш катаптаашкын кичээлдериниң онаалгаларына оюннар дузазы-биле хынаары.

3.Кичээлден дашкаар ажыл-чорудулганы кыска үе дургузунда ажыглаар мергежилгелерни башкы уругларның хар-назынының аайы –биле дүүштүр, бодунуу-биле таарыштыр тургузуп алыр.

Ол ышкаш Россия Федерациязының школалары амгы үеде федералдыг күрүнениң өөредилге стандарттары ёзугаар ажылдап эгелээн болгаш өөредилге планнарында аңаа тускай шактарны аңгылаан.

Кичээлден дашкаар ажыл-чорудулга, кичээлге бодаарга, өөреникчилерниң эстетиктиг культуразын элээн делгемчидер. Моон алгаш көөрге, өөреникчилерни кичээлден дашкаар ажыл-чорудулгаже хаара тудары – амгы үениң негелдези. Тыва дыл, литературлуг номчулга кичээлдеринге уругларның сонургалын бедидериниң бир аргазы – кичээлден дашкаар ажыл-чорудулгаже киирери.

Кичээлден дашкаар ажыл-чорудулга – өөредиглиг болгаш кижизидилгелиг класстан дашкаар чорудар ажылдарның бирээзи. Ооң өөредиглиг ужур-дузазы: өөреникчилерниң кичээлдерге алган билиглерин болгаш чаңчылдарын немээр,

делгемчидер база ханыладыр; бердинген темазынга хамаарышкан материалдар чыып, оларны системажыдып, сайгарып, түннел үндүреринге өөредир; словарьлар болгаш өске-даа немелде литература-биле таныжар; кежээлер, мөөрейлер, делгелгелер организаастаар; көргүзүг материалдары белеткээр — бо бүгү өөреникчилерниң бот-идепкейин болгаш сонургалын бедидеринге улуг ужур-дузалыг.

Кичээлден дашкаар ажил-чорудулганың темазын шилээниниң чугулазы

Дыл — ниитилелде эң-не кол шимчедикчи чепсек. Өөреникчи кижини бодунун төрөөн дылының тыптып сайзырап келген төөгүзүн, ооң ниитилелде амгы үеде туружун сайгарып боданып өөренири амгы үениң негелдези. «Тыва дыл» эртемин өөредир шактарның эвээжи-биле уругларга немелде кичээлди шак бо эртемге эрттирери чугула чүүл болуп турар. Ооң-биле чергелештир уругларның эртемге сонургалын көдүрүп, төрөөн дылынга ынакшылын күштелдирер.

Кичээлден дашкаар ажил-чорудулганың сорулгалары

Өөредиглиг:

- өөреникчилерни «Тыва дыл» эртеминге сонургалдыг кылдыр өөредир;
- тыва дылды амыдырал-биле холбап, бүгү талалыг сайзыраңгай, бедик культуралыг, чараш мөзү-шынарлыг, чогаадыкчы арга-шинектиг кижини хевирлээр;
- уругларны бот-тывынгыр, чогаадыкчы ажилдап өөредир.

Сайзырадыр:

- уругларның амыдыралче бот-тускайлаң медреселдиг көрүжүн хевирлеп, чогаадыкчы арга-шинээн сайзырадыр;
- аас болгаш бижимел чугааны делгеренгей, утказынга дүүштүр шын ажыглап, сайгарарын сайзырадыр.

Кижизидилгелиг:

- сагыш-сеткили байлак, мөзү-бүдүжү чаагай, эптиг-чөптүг чорукка;
- кижилерге, төрөөн черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг;
- хамааты бот-медресели бедик, ада-чурт төөгүзүн үнелеп билиринге;
- номчулгага сонургалдыг, чогаадыкчы езу-биле боданып, бодунун туружун амыдыралдың кандыг-даа байдалында камгалап билир кижини кижизидер.

Планнынган түннелдер (ФКӨС-түн негелделери-биле):

Предметтиг түннелдер (предметные):

- тыва дылдың теориялыг билиглери;
- төрөөн чериниң төөгүзү;
- тыва дылдың тывылганы;
- тыва дылдың адырларынга янзы-бүрү интеллектуалдыг оюннарның билиглери (лексика, фонетика, грамматика)

Бот-тускайлаң түннелдер:

- мөзү-шынары бедик, бот-сайзыраңгай чогаадыкчы кылдыр ажилдап өөрениги;
- ада-өгбезиниң төөгүзүн, чаагай чаңчылдарын билип чоруур кылдыр хевирлээри;
- тыва чоннун, күрүнениң төлээзи кылдыр санап, ооң улусчу ужурларын сагып, салгап кижизидери;
- төрөөн чуртунга, ие дылынга, чонунга хумагалыг, ынак болур;
- бодунун үзел-бодалын бот-тодарадып, бот-углап, бот-сайзырадып билир;
- чаа билиглер шингээдип алырын медреселдиг-биле угаап билир;
- патриотчу тура-соруктуг, күш-ажылга ынак, эртем-билигже чүткүлдүг, кадык амыдыралдыг болур.

Метапредметтиг түңнелдер:

- чүге өөренириниң сорулгаларын билип, ону янзы-бүрү аргалар-биле чедип алырын билир;
- чидиг айтырыгларны чогаадыкчы арга-биле дилеп тывары;
- кылыр чүүлүн сорулгазының аайы-биле күүседип, планнап, доозуп билир;
- өөрөнгө чүүлдерин системажыдып билир;
- янзы-бүрү медээ алыр чүүлдерни тып билири (словарьлар, номнар, интернет четкизинде сайтылар, энциклопедиялар, библиотека, картотека, номчулга залы...)
- кижини бүрүзүнүн бодалын дыннап, чөпшээрэжиң, эдиң билири;
- коллективтиг ажилдажылга үезинде кылыр чүүлүн хуваап, демнежиң, юодунун үлүүн кириң, бот-боттарын хынажиң билири;
- тыва дылдың өске эртемнер-биле холбаалыын болгаш ооң ужур-утказын билири;
- тыва дылга хамаарышкан билиглерин билдиң ажиңлап, бедик чугаа культуралыг болур.

Программаның утказы

«Тывызыксыг тыва дылым» деп кичээлден дашкаар ажил-чорудулгага планнаттыңган программа 135 шакка планнаттыңган. Программа 1-4 класстарның өөреникчилериниң назы-харыңга дүүштүр тургустунган. Неделеда 1 шак. Программа ниитизи-биле уругларның ниити делегейин, культуразын бедидип, дыл-домаан сайзыратпышаан, колдуунда янзы-бурү оюннар хевиринге эртер.

Программа 135 шакка көрдүңгө

- 1 класс – 33 шак (теориязы – 5 шак, практиктиг кезээ – 28 шак)
- 2 класс – 34 шак (теориязы – 7 шак, практиктиг кезээ – 27 шак).
- 3 класс – 34 шак (теориязы – 8 шак, практиктиг кезээ – 26 шак).
- 4 класс – 34 шак(теориязы – 8 часов, практиктиг кезээ – 26 шак)

Өөрөдйлге-тематиктиг планнаашкыны (1 класс)

№ дугаары	Өөрөнир чүүлдүн кезектери, теманың ады	Шактар хуваалдазы			Хүнү	
		Шупту	Теориязы	Практика	план	факт
	Эн эргим болгаш эки сөстөр	10	2	8		
1(1)	Кирилде кичээл. Тыва дылдың ужур-дузазы	1	1			
2-4 (2-4)	Хуулгаазын сөстөр	3	1	2		
5-7 (5-7)	Эң кол сөстөр	3		3		
8-9 (8-9)	Эң эргим сөстөр	2		2		
10 (10)	Байырлал «Эвилең-ээлдек Хүн»	1		1		
	Сөстүң кайгамчыктыг хуулушкуну	10	2	8		
11-12 (1-2)	Оюннар «Аза берген үжүктөр», «Үжүктү неме»...	2	1	1		
13-14 (3-4)	Оюннар «Чаштына берген сөс», «Чаңгы»...	2		2		
15-16 (5-6)	Сөстөр-биле оюн	2		2		
17-18 (7-9)	Оюннар «Телефон»...	3	1	2		
19 (10)	Байырлал «Будалдырыышкын»	1		1		
	Сөстүң иштинде үннер	10	1	9		
20-21 (1-2)	Оюннар «Шын ада», «Дүрген чугааны катапта»	2	1	1		
22-23 (3-4)	Дүрген чугаалар	2		2		
24-25 (5-6)	Аңнар школазы	2		2		
26-27 (7-8)	Оюннар	2		2		
28-29 (9-10)	Мөөрейлер дүрген чугаага, көгүдүглерге...	2		2		
	Сөстөрни тема аайы-биле бөлүктээри	3		3		
30 (1)	Оюннар «Кым? база Чуу?», «Кандыг?», «Чуну кылып тур?»	1		1		
31 (2)	Оюннар «Үнүштер», «Дириг амытаннар», «Чылдың үелери» оондаа оске	1		1		
33 (3)	Сагынгыр, тывынгырлар мөөрейи	1		1		

Өөрөдилге-тематиктиг планнаашкыны (2 класс)

№ дугаары	Өөрөнир чүүлдүн кезектери, теманың ады	Шактар хуваалдазы			Хүнү
		Шупту	Теориязы	Практиказы	
	Сөс бе азы сөс эвес бе?	4	2	2	
1-2	Кирилде кичээл. Оюн «Сөс бе азы...?»	2	1	1	
3-4	Оюннар «Сөстү тургус», «Сөстү тып»	2	1	1	
	Хөй уткалыг сөстер	10	2	8	
1-4	Сөстүң аңгы-аңгы уткалары	4	1	3	
5-9	Оюннар «Баштар болгаш кудуруктар дугайында», «Ийи уткалыг»	5	1	4	
10	Викторина «Сөстүң утказын тып»	1		1	
	Ийис – сөстер	10	2	8	
1-5	Омонимнер. Оюн «Кым силер?»	5	1	4	
6-9	Оюннар «Думчуунга керттип ал», ...	4	1	3	
10	Викторина «Ийис -сөстер»	1		1	
	Сөстер – эжишкилер	10	1	9	
1-3	Чоок уткалыг сөстер. Оюн «Билбеспей»	3	1	2	
4-5	Үлегер домактар иштинде кирген чоок уткалыг сөстер	2		2	
6-7	Дөрт үжүк-биле	2		2	
8-9	Тоолда ындыг боор ийик бе?	2		2	
10	КВН «Сөстер-эжишкилер»	1		1	

Өөредилге-тематиктиг планнаашкыны (3 класс)

№ дугаары	Өөренир чүүлдүн кезектери, теманың ады	Шактар хуваалдазы			Хүнү
		Шупту	Теориязы	Практика	
	Сөстөр-удурланыкчылар	10	1	9	
1-4	Антонимнер. Оюннар «Сөстү тып»...	4	1	3	
5-9	Оюннар «Үлегер домакты уламчыла...»	5		5	
10	Ойнап тургаш өөренили	1		1	
	Оларны чуге ынчаар адаарыл?	10	2	8	
1-5	Сөстөр канчап тыптып келгенил?.	5	1	4	
6-9	Чүү деп кужул? Чүү деп аңыл? Чүү деп балыгыл?	4	1	3	
10	Сөстөр байырлалы	1		1	
	Эргижирээн сөстөр	10	3	7	
1-5	Архаизмнер-эргижирээн сөстөр	5	3	2	
6-9	Төөгү билбес төөрээр, төрөл билбес турээр?	4		4	
10	Проект «Билдинмес сөстөр»	1		1	
	Чаа сөстөр	4	1	3	
1-2	Неологизмнер. Оюн «Чаа сөстү тып?»	2	1	1	
3	Ойнап тургаш өөренили	1		1	
4	Төлевилел «Неологизмнер - чаа сөстөр»	1		1	

Өөрөдилге-тематиктиг планнаашкыны (4 класс)

№ дугаа ры	Өөренир чүүлдүң кезектери, теманың ады	Шактар хуваалдазы			Хүнү
		Шупту	Теори язы	Прак тика	
	Өске дылдан келген сөстөр	10	1	9	
1-4	Тыва дылда келген аалчылар.	4	1	3	
5-9	Оюннар «Аалчыны тып», «Ол кайыын келгенил?»	5		5	
10	Төлөвилел «Сөстөр – аалчылар»	1		1	
	Чардынмас сөс каттыжыышкыннары	10	1	9	
1-4	Быжыг сөс каттыжыышкыннары.	4	1	3	
5-9	Ойнап тургаш өөренили	5		5	
10	Төлөвилел «Тыва дылда быжыг сөс каттыжыышкыннары»	1		1	
	Часпас бижикчи (Грамотейка)	10	6	4	
1-2	Тыва бижиктин төөгүзү	2	2		
3-4	Баштайгы тыва алфавиттин тургузукчулары. Викторина «Ном дугайында чугаалажыылыңар»	2	2		
5-6	Оюн «Шын адап, бижип өөрөн»	2	1	1	
7-9	Викторина «Часпас бижикчи». Оюн «Угаанныгбай»	2	1	1	
10	Проект «Ном-кижиниң өннүү»	2			
	Сөстөр дугайында	4		4	
1-2	Сөстөр дугайында чуну билдивис? Викторина «Сөс чүнү чажырып турарыл?»			2	
3	Мөөрей «Төрээн дылың билир сен бе?»			1	
4	Мөөрейниң сайгарылгазы. Түңнел катаптаашкын.			1	

Литература даңзызы

1. Алдын-оол Х.С. Аянныг номчулга. – Кызыл: Тываның ном үндүрер чери, 1983
2. Александрова Г.В. Проектная деятельность на уроках русского языка в 1-4 классах. Пособие для учителей. – М: Балласс, 2010
3. Бавуу-Сюрюн М.В., Ондар О.М. Тыва дыл талазы-биле сургуулдарның эртем-шинчилел ажилдарының тематиказы болгаш үлегерлери. — Абакан, 2007
4. Бавуу-Сюрюн М.В., Куулар Ч.К. Тыва дылдың лексиказынга факультативтер. – Кызыл, 2005
5. «Башкы» журналдары
6. Ооржак С.Т. Журналистиканың үжүглели. Немелде өөредилге ному. Кызыл: ОАО «Тываполиграф», 2012
7. Интернет - ресурста сайтылар